

A NŐK ÉS A TUDOMÁNY – EURÓPAI DIMENZIÓBAN –

Haraszthy Ágnes - Hrubos Ildikó

a szociol. tud. kand., tud. főmunkatárs
(MTA KSZI) agneshar@freemail.hu

a szociol. tud. kand., egy. t.
(BKÁÉ) hrubos@soc.bke.hu

1. A probléma felvetése az európai kutatási keretprogramok kapcsán

Az európai integrációs folyamat egyik fontos eleme a tudományos kutatási tevékenység összehangolása, elsősorban azokon a területeken, amelyek a közös politika-alkotás megalapozását szolgálják. Jelenleg az 1998–2002-es periódusra szóló 5. Kutatási Keretprogram megvalósítása folyik. Az első négy keretprogram elsősorban az energia- és kiemelten a nukleáris energia témájával kapcsolatos kutatásoknak adott prioritást, az ötödik kiszélesítette a témák körét, és általában a probléma megoldás kérdéseivel foglalkozó kutatásokat támogatja.

A nagy tradícióval rendelkező Women's International Studies Europe (WISE) javaslatára 1998 áprilisában konferenciát rendeztek Brüsszelben *Nők a tudományban* (Women in Science) címmel, amelyben társrendező szerepet vállalt az Európai Bizottság és az Európa Parlament. A konferenciára azért került sor, mert a WISE és több más, nőtudományokkal és a nők helyzetével foglalkozó szervezet hangot adott annak a véleménynek, hogy az 5. Kutatási Keretprogram – hasonlóan az előző programokhoz – nem fordít kellő figyelmet a társadalmi-gazdasági jelenségek nemi aspektusaira. A konferencia eredményeképpen több ajánlás született. Ezek között szerepelt az a javaslat, hogy a keretprogram minden területén legyen általános követelmény a férfiak és a nők eltérő helyzetének vizsgálata, minden releváns adatot, statisztikát dolgozzanak fel és közöljenek

nemek szerinti bontásban is. Kiemelt kíváncsúság volt továbbá, hogy szélesebb értelemben is figyelemmel kell kísérni a nők szerepét, helyzetét a tudomány világában, a nők esélyeit, lehetőségeit a tudományos ösztöndíjak és kutatási támogatások elnyerésében.

2. Az ETAN jelentés

Az Európai Bizottság Kutatási Főigazgatósága – felismerve a kérdés fontosságát – 1998 novemberében felkérte az European Technology Assessment Network (ETAN) szervezetet, hogy a kompetenciájába tartozó területen állítson össze jelentést a nők helyzetéről. Az ETAN munkacsoport 12 főből állt (10 tagországból), kutatók, politikusok és az üzleti világ képviselői kaptak benne helyet. Az általuk alkotott dokumentum 1999 októberére készült el. (Science policies...1999)

A munkacsoport figyelme elsősorban a természettudományok és a műszaki tudományok körére irányult, de törekedett arra, hogy a tudományok fogalmát ennél tágabban értelmezze, tehát a társadalomtudományokra is kiterjesztette a vizsgálódást (de a bölcsészettudományokkal nem foglalkozott). A jelentés a következő fő megállapításokat tette:

Miközben a felsőoktatás hallgatóinak körében a nők aránya 50 % körüli, a tudományos pályán, a magasabb egyetemi és kutatóintézeti beosztásokban, az akadémikusok, a nemzeti és nemzetközi tudományos kitüntetések elnyerői között, a kutatási alapokat felügyelő bizottságokban, a kutatókkal kapcsolatos döntéshozó testületekben igen alacsony a részvételi arányuk. Erős

nemi szegregáció mutatható ki horizontális és vertikális értelemben: a nők csak néhány szakterületen találhatók jelentősebb arányban, más területeken elenyésző a részvételük; a tudományos fokozatok és beosztások alacsonyabb szintjei jellemzik a női kutatókat, kevés nő jut el a magasabb pozíciókig. A szegregáció harmadik típusának tekinthető, hogy a foglalkoztatás kedvezőtlenebb formái elsősorban a nőket érintik: szerződéses állás, rövid időtartamú munkaszerződés, félállású foglalkoztatás. Mindez a keresetek alacsonyabb szintjét is eredményezi.

A vázolt helyzet mögött olyan jelenségek húzódnak meg, amelyek sértik a tudomány alapvető értékeit és érdekeit, csorbítják a kiválósági szempont érvényesülését, intellektuális veszteséget jelentenek, és elmentmondanak az egyenlő esélyek elvének. Az előregedő Európának minden fiatal kutatói tehetségre – köztük a magasan kvalifikált tehetséges fiatal nőkre – szüksége van, hogy megőrizze versenyképességét a világban. Az Egyesült Államokban már az 1980-as évek elejétől komoly erőfeszítéseket tettek a nemek közötti esélykülönbségek csökkentésére az akadémiai világban. Ennek következtében a fiatal európai kutatóknak ott nemcsak jobb anyagi és infrastrukturális feltételeket találnak maguknak a kutatáshoz, hanem kedvezőbb, előítélet-mentes fogadtatást, támogatást is. Félő, hogy a neves kutatóhelyek állásajánlatait kihasználva tömegesen fognak hosszabb időre áttelepülni az Atlanti óceán túlsó partjára. Az agyelszívásnak ez a speciális változata komoly károkat okozhat az európai tudományosságban.

Az ETAN jelentés több ajánlást tartalmaz az Európa Parlament, az Európai Bizottság, a tagállamok kormányzatai és a kutatással foglalkozó intézmények számára. Kiemelten említi, hogy meg kell valósítani egy olyan adatgyűjtési és adatközlési rendszert, amelyben minden releváns adat nemi bontásban is szerepel. Az oktatásra, a foglalkoztatásra

és a bérezésre vonatkozó adatokon kívül a kutatási alapok elosztásának mechanizmusairól, a tudományos szakértői grémiumok, a politikai-tudománypolitikai döntéshozó testületek összetételéről is rendszeres információkat kell szolgáltatni, továbbá hasznos lenne célzott kutatásokat végeztetni a nők karrieresélyeit meghatározó összefüggésekről egy-egy ország szintjén és az EU vonatkozásában is. Bár az uniós kutatási támogatás az összes támogatásnak csak 5,4 %-át teszi ki (a többit nemzeti forrásokból fedezi), a kutatási keretprogramok példát mutathatnának, katalizáló szerepet tölthetnének be. Helyes lenne, ha a most előkészületi stádiumban lévő 6. Kutatási Keretprogram irányelvei között helyet kapna a nemek egyenlő esélyének betartása, és célzott ösztöndíjakkal, speciális kutatási programokkal bátorítanák a női kutatókat a pályázatokban való részvételre, az értékelő és döntéshozó testületekben való szerepvállalásra. Az Európai Bizottság Kutatási Főigazgatósága törekedjen arra, hogy több nőt alkalmazzon a magasabb beosztásokban. A javaslatok legradikálisabb pontja szerint el kell érni, hogy a pályázatokat elbíráló bizottságokban a nők aránya minimum 30 % legyen 2002-ben, és 2005-re ez az arány érje el a 40 %-ot. Ne támogasson a Kutatási Keretprogram olyan rendezvényeket, amelyeken az előadók között nem megfelelő a nők aránya (nem éri el az adott szakterületen a PhD fokozattal rendelkezők közötti női arányt).

3. Az Európai Bizottság állásfoglalása

Közben 1999 februárjában megjelent az Európai Bizottság fenti problémakörrel foglalkozó un. kommunikációs anyaga (Women and Science...1999). A dokumentum áttekinti azokat a fő politikai lépéseket, amelyek megalapozzák a konkrét teendőket a nők kutatásban való fokozottabb részvételre való ösztönzése, segítése terén. 1996-tól (főleg az ENSZ negyedik, nőkről szóló, 1995-ös

Pekingi Konferenciájának hatására) áll a Bizottság munkájának fókuszában a férfiak és nők egyenlő esélyének problémája, azóta a politika minden területén kiemelten foglalkoznak vele. A helyzetkép megrajzolásához fontos adalék volt az UNESCO 1996-os, a világ tudományosságáról szóló jelentése (World Science Report), amely megállapította, hogy a nők beáramlása a felsőoktatásba nem eredményezte automatikusan hasonló részvételüket a tudományos pályán.

Az Európai Bizottság kommunikációs anyaga leszögezi, hogy jelentős erőfeszítéseket kíván tenni a nők részvételi arányának növelésére az Európai Unió kutatási programjaiban. A cél az, hogy a nők legalább átlagosan 40 %-os arányban legyenek reprezentálva már az 5. Kutatási Keretprogram egészében is, valamint a Marie Curie-ösztöndíjakban a tanácsadó és értékelő testületek tekintetében. A dokumentumban foglaltak alapján létrehoztak egy új szervezeti egységet (ún. *szektort*) és egy „Nők és a tudomány” munkacsoportot a Bizottságon belül, amelyek koordinálják az említett célok elérése érdekében szervezendő akciókat.

4. Az Európa Parlament és az Európa Tanács határozata

Az Európa Parlament 1999 márciusában határozatot hozott (European Parliament Resolution... 1999). Ebben megállapította, hogy az egyenlő esélyek problémáját integrálni kell az Unió politikájába. Konkrétan és aktuálisan az 5. Kutatási Keretprogram megvalósításában kell ennek megjelennie. Ezt követte májusban az Európa Tanács határozata a nők és a tudomány kérdéséről, hivatkozással az Európa Parlament határozatára, valamint arra, hogy a kérdést megtárgyalta a Tudományos-Műszaki Kutatási Tanács. (Council Resolution... 1999) Ebben felhívja a tagállamokat, hogy tegyék hozzáférhetővé a K+F személyi állomány nemek szerinti összetételére vonatkozó adatokat. Dolgoz-

zanak ki olyan módszereket, amelyek felhasználásával jól kezelhető adatbázis hozható létre a vertikális és horizontális bontásban történő elemzéshez. Ez terjedjen ki a felsőoktatásra és a kutatóhelyekre, az állami szektor mellett – lehetőség szerint – a magán-szektorra is. A határozat felhívja az Európai Bizottságot, hogy hozzon létre megfelelő indikátor rendszert (a tagállamok közreműködésével) a téma konkrét értékelésére. Az 5. Kutatási Keretprogram esetében az irányelvek és kritériumok megfogalmazásánál szerepeltesse a férfiak és nők egyenlő esélyének követelményét. Az Európai Bizottság feladata, hogy legkésőbb két év múlva adjon jelentést az Európa Parlamentnek és az Európa Tanácsnak a végzett munkáról. A jelentés tartalmazzon olyan ajánlások és akció-tervek, amelyeket érvényesíteni lehet az Unió következő kutatási programjainak és kutatási politikájának kialakításakor.

A konkrét munka részletesebb előkészítését az 1999 júliusában, Brüsszelben rendezett konferencia végezte el (Women and Science: Networking the Networks). A rendezvény eredményeként deklaráció született, amely szerint szükség van európai szinten a különböző szakértői csoportok és szervezetek együttműködésére. Döntöttek arról is, hogy létre kell hozni egy munkacsoportot a tagállamok és a tagjelölt országok képviselőinek részvételével, megalakulására pedig 1999 novemberében kerüljön sor a Helsinkiben rendezendő konferencián.

A Helsinki konferenciát megelőző lépés volt az EUROSTAT munkaértekezlete, amelyen az Európai Bizottság Kutatási Főigazgatóságának képviselője ismertette a *Nők és a tudomány* szektor terveit, különös tekintettel az indikátorrendszer tervezett kidolgozására.

5. A Helsinki Csoport munkája

Az 1999. november 29-30-án tartott konferencián az Európai Unió és a tagjelölt országok képviselői vettek részt. A konferencia

kinyilvánította, hogy a résztvevő szakértőkből és köztisztviselőkből megalakult az ún. Helsinki Csoport, amely előkészíti a *Nők és a tudomány* jelentést, végső soron az Európa Parlament számára. A munkacsoport legfontosabb teendője a nemzeti statisztikai adatgyűjtési rendszerek és más adatforrások áttekintése, amelyek a vizsgált kérdés nyomon követését lehetővé teszik. Az első feladat a meglévő adatok áttekintése és a nemzetközi összehasonlítást lehetővé tevő harmonizálása. A munkacsoport megállapodott az alapvető indikátorok köréről.

2000. április 4-5-én az Európai Bizottság kibővített szemináriumot rendezett (Brüsszelben). Ezen a Helsinki Csoport tagjain kívül minden tagállamból és tagságra váró országból több meghívott szakértő vett részt. A mintegy 450 fős konferencia célja az volt, hogy az ETAN jelentésből kiindulva szélesebb kutatói és döntéshozói kör ismerje és vitassa meg az Európai Bizottság álláspontját, elvárásait, tervezett politikai lépéseit.

A Helsinki Csoport harmadik összejevételére 2000. június 22-23-án került sor. Itt az előzetes országjelentések bemutatása alapján realisabb kép alakult ki arról, hogy milyen jellegű adatok állnak rendelkezésre, milyen vonatkozásban kell azok körét bővíteni, vagy a kategóriarendszert az aggregálás céljainak megfelelően átalakítani. A tervek szerint a negyedik találkozó 2000 decemberében lesz, amikor a végleges országjelentések megbeszélése és az összefoglaló anyag előkészítése lesz a program. Végül 2001 májusában vitatta meg a Helsinki Csoport az összefoglaló jelentés első változatát. Az anyag véglegesítésére 2002 elején kerül sor, majd az Európai Bizottság és az Európa Parlament elé kerül.

6. Magyar részvétel a *Nők és a tudomány munkafolyamatban*

Magyarország, mint tagjelölt ország képviselője megalakulásától kezdve részt vesz a Helsinki Csoport munkájában. Létrejött egy

operatív bizottság, amely feltárta és összeállította az előzetes országjelentéshez szükséges statisztikai adatokat, tagjai részt vettek a brüsszeli kibővített szemináriumon.¹ Az Európai Bizottság kívánalmainak megfelelően alakulóban van a magyar operatív bizottság, amely elkészíti az országjelentést, és javaslatokat tesz a statisztikai rendszer finomítására, szükség szerint kezdeményezi primer vizsgálatok végzését, speciális akciók indítását, figyelemmel kíséri a témával kapcsolatos Európai Unió történéseit és közvetíti az európai elvárásokból adódó hazai teendőket. A tervek szerint egy 2000 novemberében rendezendő konferencián lehetőség lesz szélesebb körben is bemutatni és megvitatni az eddigi munkát és a magyarországi helyzetről alkotott képet.

7. Milyenek a nők esélyei a kutatásban Magyarországon?

A Helsinki Csoport Európa Parlament számára készülő összefoglaló jelentése várhatóan kitűnő lehetőséget ad majd arra, hogy a magyar helyzetet európai összehasonlításban értékelhessük. Addig is érdeklődésre tarthat számot néhány, a nőknek a kutatásban, a tudományosságban való részvételét bemutató – az utóbbi évtized folyamatait követő – adat, összefüggés (a hazai előkészítő munka eredményeiből).

Magyarországon ma 23-24 ezer fő dolgozik tudományos kutatóként. Ez a létszám az 1990-es állapothoz képest közel 25 %-os csökkenést jelez, ami elsősorban a támogatási

¹ A munka koordinálását a Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága végzi. Az operatív bizottság tagjai: Gilyén Eleméné (OTKA), Haraszthy Ágnes (MTA Kutatásszervezési Intézet), Hrubos Ildikó, a Helsinki Csoport tagja (Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem), Mola Sándorné (OM Kutatási és Fejlesztési Osztály), Szemkeő Judit, a bizottság elnöke (Szociális és Családügyi Minisztérium), Vámos Éva (Országos Műszaki Múzeum, METESZ), Varga Alajosné (KSH), Zöldiné Szita Erzsébet, a bizottság ügyvezető elnöke (Szociális és Családügyi Minisztérium).

források lényeges apadása miatt következett be. Ezen belül a nők aránya viszont folyamatosan emelkedett (1. táblázat). A jelenség nyilván többféle okra is visszavezethető, amelyek részletesebb feltárásával érdemes lenne foglalkozni. Mindenesetre valószínű, hogy a kutatók alacsony jövedelme, a foglalkoztatás bizonytalansága, a kutatói pálya presztízsének csökkenése komoly szerepet játszott benne. (1. táblázat)

Év	Férfi	Nő	Összesen	N
1990	72,0	28,0	100	30 256
1991	71,2	28,8	100	26 763
1992	69,5	30,5	100	24 110
1993	68,2	31,8	100	23 012
1994	67,3	32,7	100	22 401
1995	66,1	33,9	100	20 859
1996	67,6	32,4	100	20 485
1997	66,6	33,4	100	21 999
1998	65,5	34,5	100	23 547

1. táblázat • A kutatók, fejlesztők megoszlása nemek szerint (%) Forrás: Tudományos kutatás és kísérleti fejlesztés 1990-1998. Budapest, KSH (számított adatok)

Miközben a felsőoktatásban diplomát szerző férfiak és nők aránya az utóbbi évtizedben 50-50 % körül alakult, a kutatás/fejlesztés területén dolgozó nők aránya már jóval alacsonyabb a férfiakénál, az évtized során végbement emelkedés mellett is mindössze 1/3-os. Ez az arány szakterületenként jelentős különbségeket mutat, amely a végzettség jellege szerinti kategóriák összehasonlításával jól kimutatható. (2. táblázat)

Az évtized közepén a legnagyobb súllyal képviseltetett műszaki végzettségű kutatók között a nők aránya 20 %, ugyanakkor a szintén nagy arányban szereplő pedagógiai (tanári) végzettségűeknek 46 %-a, az egészségügyi végzettségűeknek pedig 43 %-a nő.

A kutatói pálya fontos – úgyszólván kötelező – állomása a tudományos fokozat meg-

Végzettség	Kutatók összesen	Ebből a nők aránya
Műszaki	26,6	20,2
Mg-i	8,4	25,6
Egészségügyi	16,0	42,9
Pedagógiai (tanári)	21,5	45,5
Nem pedagógiai	19,3	33,2
Egyéb	8,2	42,0
Összesen	100	34,0

2. táblázat • A tudományos kutatók megoszlása a felsőfokú végzettség jellege szerint (%) Forrás: Tudományos kutatók képzettsége 1995. Budapest KSH 7. oldal

szerzése. A nők meglehetősen stabilan érvényesülő rosszabb esélyeit ebben a tekintetben jól mutatja az évente tudományos fokozatot megszerzők megoszlása. (3. táblázat)

1990-1998 között a férfi/nő arány a kandidátusi fokozatot elnyerteknél 3/4:1/4 körül alakult, a tudomány doktora illetve az MTA doktora címet megszerzetteknek a nők csak 10-15 %-os arányban képviseltették magukat. A tudományos fokozattal rendelkezők teljes körét pedig a következő adatok jellemzik ebből a szempontból. (4. táblázat)

Általában elmondható, hogy a doktori fokozatig csak igen kevés nő tud eljutni. A kandidátusi fokozat esetében ugyan nagyobb az esély, de így is csak minden hatodik kandidátus nő. A tudományág szerinti bontást bemutató adatok alátámasztják az ismert tényt: a nők a műszaki és agrár tudományok területén nagyon ritkán szereznek doktori fokozatot, nagyobb arányú a részvételük a természettudományok, az orvostudományok és a társadalomtudományok esetében. A kandidátusi fokozatnál általában ehhez hasonlóak a sorrendek a tudományágak között (kivételt képeznek az agrártudományok, ott viszonylag magas a nők aránya).

A tudományos karrier csúcsa az akadémiai tagság elnyerése. Ezen a szinten már

Év	MTA doktora			Tudomány doktora			Tudomány kandidátusa		
	férfi	nő	össz.	férfi	nő	össz.	férfi	nő	össz.
1990				88,6	11,4	100	73,5	26,5	100
						N=122			N=479
1991				85,8	14,2	100	78,1	21,9	100
						N=126			N=401
1992				86,6	13,4	100	75,1	24,9	100
						N=149			N=389
1993				90,3	9,7	100	75,2	24,8	100
						N=113			N=362
1994				90,9	9,1	100	74,4	25,6	100
						N=142			N=612
1995				92,2	7,8	100	71,9	28,1	100
						N=114			N=564
1996				85,4	14,6	100	71,9	28,1	100
						N=116			N=444
1997	86,4	13,6	100	83,9	16,1	100	76,2	23,8	100
			N=22			N=62			N=268
1998	88,7	11,3	100	91,4	8,6	100	70,3	29,7	100
			N=53			N=23			N=168

3. táblázat • A tudományos fokozatot nyertek megoszlása nemek szerint (%) 1990-1998 Forrás: MTA Doktori Tanácsa adatközlése (számított adatok)

Tudományág	Doktor			Kandidátus		
	Férfi	Nő	Össz.	Férfi	Nő	Össz.
Természettudományok	91,3	8,7	100,0	81,9	18,1	100,0
			N=868			N=3058
Műszaki tudományok	95,4	4,6	100,0	92,8	7,2	100,0
			N=302			N=1455
Orvostudományok	89,1	10,9	100,0	82,1	17,9	100,0
			N=522			N=2394
Agrártudományok	96,4	3,6	100,0	83,2	16,8	100,0
			N=164			N=1085
Társadalomtudományok	88,1	11,9	100,0	79,2	20,8	100,0
			N=670			N=4503
Összesen	90,8	9,2	100,0	82,3	82,3	100,0
			N=2526			N=12495

4. táblázat • A tudományos fokozattal rendelkezők megoszlása tudományág és nemek szerint (%); 1999. december 31-i állapot Forrás: MTA Doktori Tanácsa adatközlése (számított adatok)

csak elvétele találunk nőket. 1949-ben a 129 akadémikus közül 1 női akadémikusunk volt, amely „létszám” a 60-as évekig csak egy-két fővel gyarapodott. A 80-as évekre 7-8 főre nőtt ez a szám, a 90-es évek végére a 310 akadémikus között már 10 nő volt (3 %). (MTA Almanach).

A tudományos teljesítmény elismerésének más jellegű, fontos jele a díjak, kitüntetések odaítélése. A tudományos fokozattal rendelkező férfiak 56 %-a, a nők 40 %-a kapott valamilyen kitüntetést élete során. (A tudományos fokozattal rendelkezők... 1997)

Több fontos területről még nem állnak rendelkezésre feldolgozott adatok. Így a tudományos előmenetel megítélése szempontjából nagy szerepet játszó hazai vagy nemzetközi tudományos testületekben vállalt tagságról, a tudományos kutatási alapok

elosztásáról döntő szakbizottságokról, a különböző tudományos alapítványok döntéshozó kollégiumairól.

E néhány adat arra látszik utalni, hogy a nők részvételi arányokkal jellemezhető helyzete a K+F területen hasonló képet mutat, mint az európai országok többségében. Statisztikai rendszerünk jól megfelel az európai sztenderdeknek. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az uniós országok helyzetéhez hasonlóan nálunk is sok feltáratlan területe van a vizsgált kérdésnek. A hazai tudományosság önismereite érdekében és az EU tudománypolitikai irányvonalának való megfelelés szempontjából is érdemes megkülönböztetett figyelmet szentelni az eddig nem kellőképpen feltárt témának, a nők tudományos pályán érvényesülő esélyeinek, az azt befolyásoló tényezőknek.

IRODALOM:

Council Resolution on "Women and Science" Brussels, 1999.

European Parliament Resolution on the communication from the Commission entitled: "Women and science - Mobilising women to enrich European research". Brussels, 1999.

A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja. 1961–1997. Budapest.

Science policies in the European Union. Promoting excellence through mainstreaming gender equal-

ity. European Technology Assessment Network. Brussels, 1999.

A tudományos fokozattal rendelkezők élet- és munkakörülményei, 1997. Budapest, KSH.

A tudományos kutatók képzettsége 1995. Budapest, KSH.

Tudományos kutatás és kísérleti fejlesztés. Budapest, KSH, 1990-1998.

"Women and science". Mobilising women to enrich European research. Communication from the Commission. Brussels, 1999.

